

BARTA JÁNOS :

VÖRÖSMARTY PATRIOTIZMUSA

Birtokos nemességünk és a feudális társadalmi rend válsága a felvilágosodás korában már fokozottan jelentkezik. A XVIII. század utolsó évtizedeitől fogva erősödik az ostrom a magyar feudalizmus ellen, s bár a nemességet elsőprő diadalmas polgári forradalom nem születik meg, a túléltés tényei egyre szembeszökőbben jelentkeznek. Polgári-felvilágosult hajlamú íróink ezzel kapcsolatban elég hamar észreveszik az élet-adta komikus lehetőségeket. A parlagi nemes nevetéses alakja már Bessenyei Pontyijában megjelenik, s Csokonai Tök-kolopijában hamar megtalálja folytatását. Ugyancsak Csokonai alkotja meg a nagybirtokos, kozmopolita nemes komikus típusát is: báró Ser-tenertit a Tempefőiben. Eppen Vörösmarty írói próbálkozásainak első időszakában mindkét alak újraéled irodalmi polgárosodásunk első sikeres úttörőjének, Kisfaludy Károlynak tollán (Szélnágy, Tollagi). Különösen Súlyosdi Simon alakja áll közel hozzá, hogy a polgárság elől kiszoruló köznemes típusa legyen. Ha ekkor már lett volna erős polgári osztályunk, az ezt a leszámolást a nemességgel irodalmi téren, a komikum fegyvereivel biztosan folytatta volna.

De ha a nemesség tengődéséről tragédiák helyett csak néhány humoros életkép születik is, költőink közt általános már a panasz a nemesség hanyatlásáról. Elkorcsosodást, elfajulást emlegetnek. Időnkint aztán egy-egy történelmi mozzanat, mint a II. József halála utáni nagy nemesi eilenzéki mozgalom, majd a franciaellenes háborúk mes-teréségesen szított diadal-hangulata megvígasztalja a nemesség süllyedésén aggódó költőket. Berzsenyi már az 1797-es nemesi fölkeléskor elé-gülten és lelkesedve állapítja meg, hogy csak sast nemzenek a sasok, a 97-es felkelők tábora körül pedig ott jár Csokonai, s próbálja magát beleringatni a nemesség újjászületésének hitébe; nemsokára a Dorotytyában már epikus formában is megalkotja a derék, hazafias nemesség típusait. Irodalmunkban ezidőtájt általában nem a nemesség elbukásáról, hanem újjászületésének megállapításáról vagy követeléséről van szó. „Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet“ — ahogy Berzsenyi mondja. Természetes, hogy ezzel a szemlélettel velejár az „ösi dicsőség“ emlékének idézgetése; az alapképletet erre Berzsenyinek A magyarokhoz írt első ódája már megalkotja.

A nemesség, a magyar feudális társadalom iránt ugyanez a magatartás fejlődik ki az ifjú Vörösmartyban, s ez a magatartás jellemzi patriotizmusának első, fiatalkori korszakát. Első inspirálói közt olyan költők szerepelnek, akik József feudalizmus-ellenes, de egyúttal függetlenségellenes rendszere ellen tiltakoztak (Ányos), az elkoresosodást még vallásos alapon korholják (Baróti Szabó) vagy a napoleoni idők harcos nemeseit ünneplik (Virág). Hazafi-érzésének tartalmát is a József-elleni nagy felbuzdulás szabja meg: két alappillére a nemzeti viselet és a nyelv. Nála főként a nyelvi inspiráció uralkodik. „Még-bájola nyelve győztös apáinknak...” Tehát ez a nyelv is elsősorban a mult nyelve, a diadalmas ősöké; amikor a hazai nyelvet emlegeti, illyesféle kép teszi: Attila nyelve, Árpád nyelve, Hunyadi nyelve. A nemzeti érzés nyelvi komponensének erős kihangsúlyozását még elősegíthette az, hogy Vörösmarty zsenge éveit nyelvileg idegen környezetben élte le, Pestről később ő maga mondja: „Gondoljuk meg csak komolyan, hol élünk? A haza fővárosában, melynek még csak köznépe sem magyar, legalább igen kis részben az, körülvéve a nyelvek bábelétől, hol az idegen elem kereskedés s csaknem minden mesterségek bevándorlottai által naponként gyarapodik...” (1842. Ö. M. VII. 264.) Ilvesmit érzett azonban Börzsönyben, Bonyhád közelében is. Amikor költő-barátja, Egyed Antal otthagya Bonyhádot, ezt írja neki búcsúzóul:

Hasztalanul riadoz visszhangja előbbi lakodnak,
 Ó Egyed, Árpádnak nem riadozza szavát.
 Elhalt az, s szomorú hangon nyög mostan utána
 A magyaros szellem, mely dalaidra kele.
 A vendég ajkú népben ki találna gyönyört itt?
 Zordon zengzeteit, míg te valál, feledénk.

Árpád nyelvéről van itt is szó, s ez már jelzi: Vörösmartyt nyelvi élménye, nyelvi jellegű nemzeti érzése még nem képes arra indítani, hogy a nyelv fonalán a nemesi társadalom körén túlemelkedjen. De ugyanezt a leszűkített látókört találjuk nála akkor is, amikor a nemesség jelen hanyatlásával szemben, mintegy igazolásul, a történelem, a mult felé fordul: „Most már történeteinkre tekintvén szívemelő tettet jegyzek ki az ősi időből“. Hol keresi ezeket a szívemelő tetteket?

Láttam kelni serény lován
 Honnomnak szomorú halmain a nemest...

Távozzál, ki gyalázatos
 Rabláncsal fenyegetsz, gőgös agyarkodó!
 Vág a szolga kar is: de mély
 S ártalmas sebet ejt a szabad emberé.

Jellemző már a vers címe is: *A hajdani nemesség emléke* (1821). Egy másik, szintén Egyedhez szóló versben olvassuk a következő biztatást:

Hát ha az ősi hadak rendjét s a mostanit ír nád:
 Nemzeti érzésünk gyulana általad is,
 S látnók, a döntő magyarok mint víttanak egykor.
 Nádasdyt látnók Prussia romja fölött.
 A fejedelméért vérrel s étellel adózó
 Nagy nemesek harcát, s közben ezernyi csatát,

Melyek vagy rontván vagy emelvén honni erőnket
Megtarták így, mint most van, az ősi hazát.
Mert mi egyéb, ha nem a harcok, tarthat meg akármely
Országot? Mi egyéb szerze nekünk is, Égyed...?

Ismeretes, hogy a magyar nemesi osztály problematikáját a húszas évek eleje élte ki újból, amikor a kormány törvénytelen adó- és újoncszedő rendeletei kirobbantották a megyék ellenállását. Ezt a mozgalmat Vörösmarty akkor teszi teljesen magáévá, amikor 1822 őszén Tolna megye alispánjához kerül, költészete és hazafi-érzése ekkor bővül lényeges új elemekkel. 1823-ban írt versei már erősebb hangokat ütnek meg. Ekkor merül fel előtte Rákóczi és Bercsényi alakja, de még teljes passzivitásban: „csak kesereghetünk... a kard hüvelyben...“. Az újra fellobbant nemesi ellenállás során megalkuvás és ellenszegülés elég drámai módon váltakozott. A kiküldött királyi biztosok egyes vármegyéket elég hamar leszereltek. Erre utal a Fehérvár c. vers: „az ősi véren nyert szabadság“ már búcsúzik, „a nagy nemzet elaljasodott korában“. Jellemző azonban az ezeréves „törvény“ emlegetése: „léte-teknek szent kötele“ ez a törvény, s

A töletek már megszegetett dicső
Törvényt talán külföld fia tartja meg?
Vagy még mitek marad, ha e kincs
Veszni fog a zavaros világom?

Tehát a törvény, azaz a nemzeti függetlenséget is magába foglaló rendi alkotmány a nemzet legfőbb kincse. Ugyanezt a „szent törvény“-t emlegeti a híres „Mit forralt“-vers is. A szabadság elpusztítása, amire a vers utal, azonos e törvény megszaggatásával. Ennek védelmére fog a most még nyugvó „bátor orozslán“ fölkelni. A vers valóban — akkor mindenesetre elég merészen — egy eljövendő függetlenségi harcra utal, de ezt a magáralált, regenerálódott nemesség fogja megvívni. Ez évek hazafias gondolkodása, Vörösmartyé is, ennek a regenerációnak a várásában csúcsosodott ki; erre nyújtott reményt a megyék váratlan kirobbant aktivitása.

A fiatal Vörösmarty patriotizmusa tehát szűk keretek közt mozog. Még teljesen bezárkózik a nemesség osztályfalai közé. Költői érdeme abban áll, hogy a nagy nemesi mozgalom sodrában valamennyi költő-elődjénél lelkesebben követelte a regenerálódást, s ő volt az, aki hatalmas képzelettel megelevenítette azt a világot, azt a korszakot, amikor a nemesség még országszerző vagy országfenntartó volt. Arra is ő volt képes, hogy a legmegragadóbban kifejezze a „tehetetlen kor“, a hanyatlás mélabúját.

A Zalán futása egészében is, de különösen néhány részletében ezt a nemesi ideológiát, nemesi értelemben vett hazafiságot szólaltatja meg. Figyeljünk különösen a seregszemlékre, amelyeket Vörösmarty az antik eposzok mintájára többször alkalmaz. Ezek hozzásegítik ahhoz, hogy népekről, a magáéról is véleményt mondhasson. Nézzük meg a Zalán II. énekében Zalán segédcapatainak felvonulását. A görögökkel kapcsolatban halljuk ezt az elmélkedést:

Ó mert a hosszú nyugalom henyesége lerontja
A nagy nemzeteket, s a sas fia gyáva galamb lesz;
Megfordul a hajdan erős természet egészen,

S mely nép villongó vasakat esördíte örömmel.
Éjjeli méceknél zabolátlan vétkei úzi.
S élte nek gyilkos kézzel szaggatja virágát,
Míg végtére kidől s maga lesz temetője nevének!
Romlatlan vala nemzetem is, szilaj ép erejében
Fél Európának hajdan megrázta határit;
Szűkre szorult most, és kevesét sem bírva hanyatlík,
S a puhaság fertőjében megemészti hatalmát.

Lényegesnek itt azt tartom, hogy Vörösmarty megrajzolja a „nemzeti“, helyesebben a nemesi hanyatlás folyamatát. Az egykori romlatlanság képze te állandóan megvan; a Cserhalom elején ugyanezt halljuk: Árpádnak honja „romlatlan férfierőben“ áll ellent minden támadásnak. Ez a romlatlan férfierő a nemesség testi derékségéből és a közösséget szolgáló harci erényekből tevődik össze. Ha Vörösmarty hőso ket ír le, szinte kényszerűen bukkannak fel ismétlődő hasonlatok: az orosz'án, a tigris, a sas, a párduc és a többi: csupa vitális erő és bátorság képze tei. Példákat nem idézek, de utalok az Eger-ben a szikszói gyűlésre, amelyben a magyarok a védelem előkészületeit beszélík meg:

Azt vélnéd, hogy oroszlánok gyűltek be, kik ellen
Nincs hatalom földön, s azok ők...

s amit oly gyakran elköresosodásnak, elfajulásnak emlegetnek, az voltaképpen az életerő és a harci erények eltékozlása „éjjeli méceknél“, a puhaság fertőjében, vagy egyszerűen csak tétlen pihenéssel. Még egy ilyen beszédes helyet érdemes megnézni: Bornemisza Gergely szemre hányásait az Eger első énekében, amelyek ugyanezt a nemesi-organikus elvet emelik ki:

...Magok a föld férgei férgek
Mind maig, egy méh sem lett ezredek óta szunyoggá;
Nem magyar a magyar, elfordult természete...

A magyar nemesség megújhódásának problémája fordította Vörösmarty figyelmét a görögökre. Az említett seregszemlében lelkes szavakkal utal a nemrég lezajlott görög szabadságharcra:

Mely nép gyávu ltan, noha cifrán s ékesen áll ki
A rohanó magyarok seregére, veszélybe hanyatlík,
És a büszke görög nevet is rabbá teszi egykor.
Majd ismét föllázad erős lelkében az ősi
Hírnek egekbe hívó szikrája: esatákra keményül,
S hősi fejét ezerek testhalma közül üti fényre
Véresen és szabadon...

A görögök: Vörösmarty és nemesi kortársai szemében jókor jött történelmi példa, példája annak, hogy az a regeneráció, amelyet oly ékes költői szavakkal idézgetnek, nem pusztá költői ábránd, hanem elérhető valóság, nálunk ugyanúgy, mint a görögöknél.

Ez a nemzeti érzés, egy nagy költő művében megtestesülve, értékesnek bizonyult, és termékenyítő hatását nem szabad lebecsülni. Olyan korban támasztja fel az idegen hódító elleni küzdelem képeit, amikor a gyarmati helyzet s bécsi nyomás ellenében a függetlenség követelését

kellott minden erővel szolgálni. Sisakos-pajzsos-kardos hőseiben, a hőségesen ábrázolt egyéni viadalokban pedig a személyi felelősség és helytállás, a közösségnek való föltétlen alárendelés eszményképeit tárta olvasói elé (Cserhalom, Eger). Több volt ez a hazafiság a Dugonicsok és Kisfaludy Sándorok avult rendi patriotizmusánál. A nemességre támaszkodott ugyan, de tetteket követelt, és határozottan az időszervi politikai aktivitásra irányult.

Maguk a történelmi események igazolták azonban, hogy a nemességi ősi erényeinek megújhódását váró hazafiság a magyarság sorsát megfordítani nem képes. A nemesség az 1825—27-es országgyűlésen nem igen volt hajlandó az erősebb jámbor apák lelkesítő példáját követni. Ez azonban történelmi probléma. Minket az érdekel: ki tud-e szabadulni Vörösmarty a Zalán-korszaknak még kissé szűkkörű nacionalizmusából, változik-e szemlélete kora nemességéről, s képes-e egy újfajta, magyar földön addig ismeretlen nemzeti érzés kifejlődéséhez az utat egyengetni?

Erre a továbbfejlődésre megvolt az alap Vörösmarty egyéniségében. Ha éppen osztályhelyzetét nézzük: nem fűtték túlerős szálak a nemességhez; jogáspályájának félbemaradása, a pesti független értelmiséghez való csatlakozása megszerezhetnék számára az osztálykorlátokon túlemelkedő nézőpontot. De egyénisége, költői tehetségének gazdagsága sem tűrhette sokáig egy már hanyatlónak érzett osztály üres, avult életszemléletének bilincseit. Már a Zalánban megnyilvánul lelki életének az a vonása, amelyet előző tanulmányozói egyetemes részvétnak neveztek; ez egyrésztől tágabb értelemben fürkésző szomjútság és mohó belemerülés a világ végtelen gazdagságába, néha valami elragadtatott gyönyörködéssé fokozódva, — másrészt szűkebb értelemben valódi emberszeretet, amely kapcsolatot tud találni a szenvedőkkel és üldözöttekkel. Az osztály-szabta korlátok fölé is ezek a jellemvonásai lesznek képesek majd őt emelni.

* * *

Vörösmarty Virág Benedekhez szóló fiatalkori költői levelében ezt mondja költői pályakezdéséről: „...mértékbe szorítám kised vágyaimat s rendetlen képzetim árnját“. A nagynak érzett nemesi mozgalomhoz való csatlakozás adott irányt és fegyelmező erőt első nagy alkotásaihoz. A mozgalom néhány évig stagnál, a kapocs meglazul, s ennek következményeit két irányban is megfigyelhetjük Vörösmarty azon művein, amelyek a Zalán-korszak után, az 1827 és 1834 közötti időben keletkeztek.

Először is, az említett stagnálás következményének kell tartanunk, hogy ebben az időben a nemességet, mint letűnő, önmagát túlélő társadalmi osztályt, tragikus felfogásban ábrázolja. Azt hiszem, ez a kulcs ezidőbeli tragikus tárgyú műveinek megértéséhez. Egyéni tragédiákat ábrázol, de helyenkint meglepően közeljár az osztály tragikumának felfogásához. A *Széplak* nyitja meg a sort.

A feleséggyilkos Ugod tragikumája még leginkább egyéni, a féltelenségig fokozott féltékenység. De magát a tévedést már egy lovagi-feudális erény növeli: a becsületnek, a család jó hírének oltalmazása.

A *Magyarvár*-nak mintha már egyetemesebb mondanivalója lenne: a céltalan, helyét nem találó vitézség mélabúja ömlik el rajta, olyasmi, amit Zalán, Eger, Cserhalom hősei nem ismertek. Dalma

Lelke rideg sasként nagy egész országokat eljár
S kérdi, mi van még ott, mellyel mérkezni ne tudna?

S mikor a tétlenséggel szakítani akar, így indul útnak:

Tettek után török, és munkát ha nem adhat ez a föld,
A pokol álljon elő, avval lesz harca karomnak,
Hogy mikor a nyugalom napját közelíteni látom,
Lelkem üres ne legyen nagy tettek gondolatától...

Árta, a pártus földnek fejedelme, már a Csongor fejedelmére emlékeztető nagy siralommal panaszolja el, hogy nincs több veszténivalója az életben, mert elvesztett mindent; többek közt

...egy nemzet lelke vesződék
Végső napjaival. Szemlélnem kelle veszését,
S csak siratám: többé nem voltam menteni képes.
Itt vagyok, a vas sors kerekétől törve...

A *Rom* mindezt még egyetemesebbé teszi. Azok az életformák, amelyeket a bujdosó ifjú sorra átél, tele vannak a legdúsabb emberi tartalommal: idilli pásztorkodás, a természet, a fiatal földesúr gazdagsága, barátság, szerelem, boldog család; s mindez mintha értelmét vesztette volna: az ifjú elvágyik mindegyiktől. S ahogy mindegyik álomképbeli életformája tartalomban mélyült az előzőhöz képest — azt várjuk, hogy az utolsó kép zárja le a sort, s adja meg végül az egész életnek az előző álmokban hiába keresett végső értelmét. S erre következnek a legnagyobb bukás: az ifjú az idegen iga alatt nyögő pártus népet nem tudja felszabadítani, szabadságharca elbukik. A költemény rejtélyes befejezése, az elbukó szabadságharc, egy nemzet halála, kétségtelenül sugalmazza azt, hogy nemzeti szabadság nélkül az élet valamennyi java értéktelen — de mintha valami kényszerű megalkuvást is tartalmazna: vágyaink ne csapongjanak túl „küszöbünkön“, húzódjunk meg a magánélet boldogságában, a tágabb körben nem mi vagyunk az urak. A bukott szabadságharc, a nemzeti végkiüzdelem egyébként, láttuk, a Magyarvár földönfutó királyára is ráveti árnyát.

A két szomszédvár nem ad ilyen széles távlatokat, nem ad annyi okot egyetemes életbölcseletre, de a már az előző művekben jelentkező feudális-nemesi perspektívtávlanságnak legtömörebb kifejezése. Érdekes, hogy a gyér korrajzi utalás után a meséről lehull minden konkrét történelmi elem; nincs állam, nincs közhatalom, csak maguk a feudális urakat eltöltő vézes szenvedélyek maradnak meg; hatalmas erényeket látunk: fiúi hűséget, testvéri szeretetet, önfeláldozást, atya és leánya megható ragaszkodását, még a szerelem sejtelve is felbukkan a végén; s mindez csak arra való, hogy annál tökéletesebb eszköz legyen az egy- más kiirtó anarchikus szenvedély kezében. S figyeljük meg azt is, hogy itt nem „végzet-tragédiá“-ról van szó. A két testvér egymást leölő harcán kívül magát a főcselekményt nem a véletlen, nem a végzet igazgatja, nincs szó félreértésekről és félreismerésekről, mint később drámáiban: minden valószerűen, szigorúan megokolva pereg le előt-

tünk, csak éppen a vég: két nemesi család teljes kiirtása. A feudális nemesi világ szükségképpen, erényeivel is önmagát pusztítja el, saját harcaiban őrlődik fel. Persze hiányként kell említenünk, hogy ezek a tragikus ábrázolások nem a költő jelenkorára vonatkoznak. Nem a XIX. század nemesi világát mutatják be, hanem ugyanazt a harcos multat, amely előbb még a regenerálódás reményével töltötte el. De ez is beszédes dolog: Széplak, Magyarvár, A Rom, A két szomszédvár: egyikben sem folytatja Vörösmarty a Zalán. Eger, Cserhalom korholásait és a jelenhez intézett figyelmeztetéseit. Elhallgat az a buzdító hang, amely a multból a jelen számára vont le tanulságokat. Már utaltak rá, hogy főhősei is e művekben jórészt negatívok: bukott, céltalan, bujdosó vagy a megsemmisülésbe zuhanó valamennyi.

Ugyancsak erős változást találunk költői ábrázolásmódjában. „Képzeteinek rendetlen árja“ felszabadul; költői tehetségének egyes erői most túlzásként, egyoldalúan érvényesülnek.

1. A Zalán-korszak patrióta-céljának típusokra van szüksége. Egyéni vonások a jelzett epikus hősökön aránylag gyengén tűnnek fel. Árpád, mint egyén halvány, ugyanezt lehet elmondani Dobóról és a többiekéről. Most uralomrajut emberábrázolásának individualizáló, túlzottan egyénítő komponense; túlegyénített, azaz groteszk alakokat teremt. Ezek önmagukban sokkal szemléletesebbek, konkrétebbek, mint eposzainak harcos alakjai, de éppen túlzott egyénítésük miatt már az irrealitáshoz közelednek. Hogy ez a hajlama emberábrázolásának megvolt már előbb is, arra példa a zsengek néhány darabja: Az elbúsult deák garaboncása, stb. Első két novellája csupa ilyen groteszk alakokkal van tele. A három éhező tót deák, (*A holdvilágos éj*), sőt a három ősapa éppen azért nem tud, minden éhezés és nyomor ellenére, szociális mondanivaló hordozója lenni, mert nem érezzük őket típusoknak. Sorukban sincs meg a tipikusság, az is ugyanolyan riktóan egyéni, hogy már a komikumba olvad. Lőcseláb és Röhögi, *A kecskebőr*-novella elejének sivár faluvégi képe ellenére sem válik a paraszti kizsákmányoltság és nyomor típusává, szószerint már különködően egyénített megjelenésük lehetetlenné teszi ezt.

2. Uralomra jut Vörösmarty képzeletének szubjektív, az anyagtól elszakadó, szépségre és gyönyörködésre vágyó tendenciája. Egyideig a Vörösmarty-mondanivaló leggyakoribb színhelye a mese tér- és időbeli irrealitása lesz. A *Tündérvölgy* az előjáték, a *Délsziget* és végül a Csongor a legtisztább megvalósulás. A Délsziget bájos leányának és Tündének éteri illékonyágát nézve, ugyan kinek jut eszébe, hogy itt társadalmi mondanivalót keressen? Nincs itt szó másról, mint egy nagy költő életszomjának, gyönyörre hajló, eksztatikus életélményének szabad kiáramlásáról. Személyes mondanivaló az, amit ekkor Vörösmarty ki akar fejezni.

Ez a mámoros, kissé fékevesztett korszak mégsem múlt el nyomtalanul V. nemzeti tudatosodásának fejlődésében. 1827-ben lett (az év végefelé) a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, az Aurórának meg már évek óta munkatársa volt. Így Bajza, Toldy, Kisfaludy Károly társaságában részt vett a kör néhány kritikai kampányszerű vállalkozásában is. Ezek során a magyar irodalmi nyelv fejlődésének néhány elvi kérdését vitték közelebb a tisztázáshoz. A nyelvújítás és a nyelvhelyes-

ség kérdései már korán kezdték érdekelni V.-t. Amit a zsenge, de igen eleven drámában (*Az ypsilon-háború*) 1819-ben tréfásan kimondott, ugyanazt 1826-ban rendszeresen is kifejtette egy értekezésben, a Tudományos Gyűjteményben. Az Y és a „jött“ vitája s a vele összefüggő kérdések terén Révayhoz csatlakozik Verseghyvel szemben. Ragaszkodik a j-vel ragozott szavaknak származás szerinti írásához, meg akarja tartani az ikes igék külön ragozását, s a mult igeidők tejjességét. (V. és az Aurora-kör álláspontját fogadta el később az Akadémia is. Tudjuk, hogy Kazinczy is Révay követője volt.) Mai szemmel talán hajlandók lennének Verseghynek igazat adni, aki épp a Kazinczy-féle „lentebb stíl“ korában az élő nyelvre, az élő nyelvszokásokra, kissé a nép nyelvére is hivatkozik. Vörösmartyék mégis helyesebben érezték. Ő maga is védi egyes nézeteit az élő nyelvből vett érvekkel, de álláspontjában nem ez a fontos. Észreveszi, hogy Verseghy rendszere nyelvünk fejlődésének akkori szakaszában káros, a fejlődést nem viszi előre. Verseghy elveiből provincializmus következett volna, a nyelvújítás vívmányainak részleges feláldozásával, s egyben nyelvünk szűkítése is; fenyegetett volna esetleg a parlagi népiességhez való visszatérés. Ami pedig akkor műsoron volt, éppen az ellenkezője ennek: egy új, bővített, a nyelvújítás vívmányait is értékesítő költői nyelv megalkotása és megszilárdítása, főként pedig nyelvünk kiemelése a parlagiságból, s bővítés révén a Kazinczyval megkezdett polgárosító irányzat folytatása. „Minek szegényítenők készakarva nyelvünket?“ — kérdi a vita során Vörösmarty. Cikke akkor jelent meg, amikor egy posthumus Verseghy-életrajz az irányzat feltűnését követelte és próbálta igazolni. Az Aurora-kör, s így V. is elvből az okszerű nyelvújítás alapján állt, purista volt, azaz kerülte a szükségtelen idegen szavakat, s a kör időnkint közös tanácskozásokon alkotott új szavakat. Vörösmarty, az Akadémia későbbi nyelvész-munkatársa, ezekben a küzdelmekben is részt vett.

Pályalombok c. epigramm-sorozata e harcok emléke. Az epigrammák jórésze a nyelvi viták során született. Megrovást kapnak az idegen szavak kedvelői, a szavakat elmetsző Helmecey, pellengérré kerülnek Szemere Miklós bizarr nyelvi különcködései. Az epigrammák egyrésze azonban, csatlakozva Bajzához, a felvilágosodás korának legnagyobb nyelvi vívmányát védi: a magyar nyelv kizárólagosságát a magyar irodalomban. Kazinczy maga még nem üldözte a kétnyelvű írókat, sőt a kétnyelvűséget bizonyos fokig hasznosnak is hitte. A most megtámadott írók közül kettő barátja, ill. párthíve volt. A kétnyelvűség utolsó maradványai ellen most, a harmincas évek elején folyt le a döntő harc, már kíméletlenül, s benne részt vett, sőt a humor fegyverét fölényesen forgatta Vörösmarty. Nem Pyrker László, a „híres magyar-német költő“ volt az egyetlen célpont. Az, hogy több áldozat is szerepel, mutatja a harc időszerűségét, s azt, hogy a többnyelvűséget egyetemlegesen idejétnűlnak érzik.

Még egyszer! te nekünk nem kellesz nagynevű író:
 Nem vagy az embereké, nem vagy az isteneké.
 Embereké nem; mert nincs honnod semmi hazában,
 Isteneké nem, mert kéthitű, kétszívű vagy.

Ez a már említett Pyrker Lászlónak szól, de megkapja a magáét Rummy Károly György, Kazinczy egyik szorgalmas, németül író levelező társa, egykori közvetítője a német nyelvterület felé, aztán még többen a kisebbek, névtelenek közül (Csaplovics János, a történész Fejér György és egy katolikus főpap, aki azt javasolta az országgyűlési nyelvi viták során, hogy a két tábla közti üzeneteket is két nyelven: latinul és magyarul fogalmazzák meg.) Azt a szellemet, amely Kazinczy korában a többnyelvűséget még megtűrte, most már egyaránt kozmopolitizmusnak érzik: jele ennek a fent idézett epigramm, amely a kéthitűeket még a mennyből is ki akarja zárni. Nyilvánvaló, hogy egy újfajta nemzeti érzés jelentkezik ezekben az utóvéd-harcokban, amelynek célja éppen az irodalom területén még mindig felbukkanó, most már nyugodtan annak nevezhető kozmopolitizmus teljes felszámolása.

De az új nemzeti érzés Vörösmarty költészetében más vonalon is előre küldi előőrseit. A jelzett évek költői termelésének magasröptű, éteri alkotásai közt üdén feltűnnek népdal- és népies zsánerkép-kísérletei. Nem teljes újdonságként. Már diákkori zseniéi közt is van „pórdal“, mégpedig igen sikerült. Az elbúsult deák, azaz a fiatal jogász, aki „szilenciumot“ kapott, falura megy, beáll garabonciás diáknak, közben a kocsmában paraszttal, kocssal találkozik, s ezek a parasztok már nem a korábbi parasztábrázolások együgyű figurái; beszélgetésükben is ott a népi íz. Ezek a hangok aztán a huszas évek végén és a harmincasok elején szólalnak meg újra. A Gyulainál kiadott anyagot a Brisis-féle kiadás még néhány darabbal növeli is. Nem határozottan dalszerű, inkább zsánerkép-féle valamennyi (*A gyászkenő, Ilus panasza, Andor panasza, A puszta csárda*). Természetesen ezek az alkotások létrejöttüket nem köszönhetik valami politikai érdeklődésnek. Még nem a kitáguló közösségi érzés fordul a nép felé, hanem az egyénit, kissé bizarrrá, játékosan kötekedőt kereső hajlam.

Ahhoz, hogy költészetének ebből a stádiumából továbbfejlődhessen s nemzeti érzése is megtalálja újból az utat előre, megint egy nagy politikai mozgalomra volt szükség. Ez a mozgalom megindult voltaképpen már a Hitel megjelenésével, s kibontakozását siettették az új francia forradalomnak hozzánk eljutó hullámai, nem utolsó sorban az ekkor újból aktívvá váló forradalmi irodalom, A Hitelben a nagybirtokosok egyes haladó rétegeinek reform-vágya szólalt meg, de hatásában fontosabb volt ennél az, hogy az 1827 után passzivitásba süllyedt középnemesség megint mozogni kezdett. Nem szándékunk magukat a politikai mozgalmakat leírni, csak azt, ahogy Vörösmarty is ezeknek a sodrába kerül. A közvetlen politikai hatásokon túl személyes indítékokra is kell számítanunk. Ekkor már együtt dolgozik Bajzával, aki viszont már kezdettől fogva radikálisabb álláspontot foglal el s az irodalomba beviszi a pártos szellemet, mely végső fokon szintén politikai pártosságot tükröz. A harmincas évekkel újból harcok korszak kezdődik a magyar politikában, az osztályellentéteknek és a bécsi nyomásnak kiéléződése heves összecsapásokba sodorja a birtokos osztály különféle rétegeit. Ennek a harcok kornak gyümölcse V. patriotizmusának újabb fejlődése. Amit ő a hazafiság és nemzetiség nagy kérdéseiben érzett és műveiben kifejezett, nem maradt most sem pusztán elméleti megállapítás, nem is volt csupán költői szólam; harcok eredménye

volt az, állásfoglalás napi harci kérdésekben, s mint harci eszköz, vissza is hatott a kor politikai küzdelmeire.

Már *A fátyol titkai*-ban érezhető a közeledés a napi kérdésekhez. A különösebb osztályjelleg nélküli szerelmespár kecses játékát már korszerű figurák környékezik: vidékről Pestre feljött nemesek, akik köré kissé már a lebukó osztályok komikumának fénye esik, aztán egy új ideál: a technikai haladásért, a művelt társasági formákért, a kultúráért telekesedő, már állandóan Pesten élő nemes földbirtokos: Ligeti. Elesik egy-egy célzás Pest korabeli életére is (a vidékiek a Jelenkor hasábjain akarják egymást csúffá tenni). Az első erősebb hangot egy irodalmi szempontból gyenge novellában halljuk: *A füredi szívhalálszat*-ban. Itt szólalnak meg olynemű bíráló és buzdító hangok a jelen felé, aminőket évekkal azelőtt az epikus művekben olvashattunk. De most másnemű a bírálat és máshonnan is jön. Egy Amerikát járt magyar birtokos nemes-jogász nyilatkozik — egyelőre: az ismeretlenség védőpalástjába burkolva — a következőképpen:

„Magyarország földe sokkal fölebb áll a világ lajstromán, mint nemzete, melyről alig tudhatni valamit. A legszebb, a legvirítóbb tájakon nagy részint butaság és henyeség tanyáznak, s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csufolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek nyomorú viskóitól környékezve van... (Magyarországot) egy van mi megmentheti: elvetni balítéletek hieroglifáitól tarka bőrét, s megifjodni, mint a kígyó szokott...”

Ime, itt van megint a nemesi regeneráció programja, de mennyire megváltozva! Most már nem életerő és harci erények visszaszerzéséről van szó, hanem balítéletekről, amelyeket el kell vetni, s az amerikai Kajáry alakjában megint a polgárosult nemes jelenik meg, akire nagy benyomást tett az, amit a tengeren túl látott. Az egyik magyar visszavágása, aki a néger rabszolgaságra célozva kétségbevonja az amerikai társadalmi berendezés valódi demokratikus jellegét, igen találó, de viszont az Amerikából jöttek is igaza van, amikor a büszke földesúri lakok és a nyomorult jobbágyviskók furcsa együttesét említi. (Barátai az amerikást „filozófus“-nak, reformátornak nevezik, kissé gúnyolódva.)

Az említett novella már az izgalmas 37-es esztendő elején jelent meg. Nagyjából ugyanerre az időre esik Vörösmarty fejlődésének két nagy dokumentuma: a *Szózat*, és az *Árpád ébredése*. Tudjuk, hogy ekkorra már a magyar társadalom teljesen fel volt bolygatva. Az országgyűlés bezárása utáni események, de már előbb is Wesselényi erdélyi és pozsonyi szereplése, az ellene és az őt ünneplő, Kossuthal együtt dolgozó ifjak elleni hajsza ekkorra már éreztették a helyzet komolyságát. A még éppen csak kialakuló magyar polgári mozgalom számíthatott arra, hogy a hatalom legkíméletlenebb eszközeivel találja magát szemközt. „Az ütések alatt“, az új mozgalom számára készült a *Szózat*.

Innen érthető az, hogy első és legenergikusabb témája: a hűség követelése, a helytállásra való buzdítás. A felejtethetlen „rendületlenül“ azoknak szól, akiket az ütések érnek, s azoknak, akik az ellenállás zászlaját fogják vinni, szembeszállva a hatalom minden erőszakával. Az új, üldözött harcosok számára kell felidézni a hazai földet, az egyetlen hazát, amelynek függetlensége veszélyben van, s felidézni erőforrásként a mult nagy szabadságküzdelmeit, az ezredévet, amelyben a nemzet legjobbjai hulltak el a szabadság véres zászlaja alatt. De a

Szózat nemcsak követel az új nemzeti mozgalom harcosaitól. Meg is ajándékozta őket egy büszke tudattal, egy új magatartással, amely fegyvernél többet ér nekik. A kétszeres „az nem lehet“ és „még jönni kell“ a minden erejüket fenntartás nélkül latbavető férfiak öntudata, akik érzik, hogy velük szemben nemcsak minden erőszaknak, elnyomásnak kell végül összeomlania, hanem meg kell hajolnia végül magának a sorsnak is, hogy ész, erő és szent akarat olyan hatalom, amely nem torpan meg az átok, a végzet kísértete előtt sem. S még egy újabb erőforrást nyit meg Vörösmarty, a kozmosz, a nagy világtávlatok költője, azzal, hogy kitarja az eldugott Magyarországon küzdő szabadságharcosok előtt a „népek hazája, nagyvilág“ széles horizontját. Nem lehet eléggé megbecsülni a Szózatnak ezt a néhány, ma már talán alig értett sorát: a magyar hazafi-ézés történetében fordulópontot jelent az, amikor egy nagy magyar költő és hazafi először mondja ki, hogy a mi szabadságunk ügye nemcsak magyar ügy, elbukásunk egy esetleg eljövendő szabadságharcban egyetemes gyásza lesz a szabadságra vágyó embermillióknak. A magyar patriótaézés kitágulása indul meg itt, s csodálatos összeforrásban jelenik meg a hazai földhöz való odatapadás, és a nagyvilág embermillióival való együttézés.

Amint a pesti magyar színház harcok, társadalmi erőpróbák során jött létre, harcos alkotás a színháznyitó Árpád ébredése is. Már az is merész politikai tett, hogy állást foglal a pörbefogott Wesselényi (Prometheus) mellett, s világosan utal az új elnyomó hullámra, a „nemzetirtó kéz“-ből jött csapásra. Árpád szerepeltetése pedig alkalmat ad V.-nak arra, hogy a patrióta-ézésnek ugyanazon komplexumát, amelyre már az említett novella is utalt, bővebben kifejtse és tudatosítsa. A színháznyitó előjáték tehát fontos alkalom patriotizmusa továbbfejlődésére. Nézzük csak azt a magyarság-szemléletet, amely a költő korholó szavaiból kiolvasható. Az ősök már nem „kacagányos apák“, legalább is nem pusztán azok. „Durva ésszel bár, a kor nyomától el nem maradtak“. Az utódok bűne sem abban áll csupán, hogy „levetkezték a harc fiát“, hanem „fegyvertelen kezünk nem nyúla műhöz, könyvhöz“, „zsibbadott munkátlanui“. A *mű*, egyetlen szó, mely egyébként az előbbi novellában is előfordul, Amerika jellemzése során, nyíltan az ipari kapitalizálódás, a magyar társadalom polgári átalakulása felé mutat. A nemesifjak — ma már naívnak ható, akkor társadalmi programot jelentő — fogadkozása (küzdelem a durvaság, betyárosság ellen) ugyanezen vonalba esik, a hölgyek ígérete pedig (megtanulnak magyarul) a kor alább még említendő nagy kérdését, főrangú és városi polgári osztályunknak, különösen a nőtagoknak kozmopolitizmusát érinti. De itt is talán mindezeknél fontosabb az, hogy tovább folytatódik a már előbb megindult folyamat: V. patriotizmusának kitágulása. Kié a színház? Talán csak azoké, akik azért maradtak távol a nagy tervtől, mert valami előkelőbbet: magyar operaszínpadot akartak? Az építés maga példát mutatott erre, s V., felléptetve a napszámost, aki kétheti ingyen munkát adott az építéshez, kimondja a nagy szót: a színház „minden magyarnak tárja kebelét“. Nem egy osztálynak, az egész magyarságnak a színháza. Itt jelenik meg úgy a nép, mint akinek része van a nemzetben, s a nemzet kultúrájában is. Valóságos művelődési programot jelent tehát a napszámos szerepeltetése. S hogy V. részvéte egyébként is tudatosan ezeké a napszámosoké, azt mutatja a

nemesi osztályra tett éles nyilatkozata: Prometheus-Wesselényi „bűne“ az volt, hogy embernek nézte embertársait, a nemesség pedig „fő érdemül bitorlá mások felett, hogy, kiktől származott s oly mélyen elfajult, dicsőek voltak“. S jól figyeljük meg: nem hiányzik az országhatárok túlmutató perspektíva sem. A magyarság egy jobb életért küzd, „nem látva, nem segítve senkitől“, azaz: V. megint a maga egyetemes humanizmusával átéli: milyen óriási nehézséget jelent a magyar megújulás számára a nemzetközi szolidaritás hiánya. Nemzetfogalma befelé már közeledik ahhoz, hogy magába fogadja a kizsákmányoltakat is, kifelé pedig megsejti a szabadságmozgalmak nemzetközi szolidaritásának szükségességét. — Patriotizmusának továbbfejlődését ebben a két irányban várhatjuk.

Mielőtt azonban V. patriotizmusa végső, legteljesebb, legtisztább formájában kialakult, előbb még mindig szükség volt arra, hogy újabb harcokban egyes korláfoktól, tévedésektől megszabaduljon. Erre nyújtott alkalmat az 1841-es esztendő, a Széchenyi-féle Kelet Népe körül kialakult vitával. Tudjuk, hogy V. a vitában Kossuth mellett szólalt fel. Ezt a lépését minden pozitívuma mellett sem szabad túlértékelnünk. Széchenyi azzal vádolja Kossuthot, hogy forradalomra izgatja a nemzetet. Ha ez így volna, Vörösmarty sem helyeselné, de ő éppen a vád igazságát tagadja. („A forradalmat illetőleg nem szükség mondanom, mennyire nincs nép a földön, melynek az inkább ártana, mint nekünk: az nálunk öngyilkolás volna.“) A vita során aztán fölmerül két olyan probléma, melyet neki magának is tisztázni kell. Egyik: vezető társadalmi osztályunk kozmopolitizmusa, másik: a nemzeti sajtóságok és a reform viszonya.

Főurainkról a válasz-irat igen élesen nyilatkozik.

„Nem szólhatunk-e néha egy esdeklő, panaszos, vagy hosszú gyümölestelen várakozás után elkeseredett szót magunkról, véreinkről, vércinknek — ha így szabad mondani — virágairól, kik még mai napig sem akarnak egészen megmagyarosodni, kiknek nagy száma csaknem minden nyelven jobban beszél, mint magyarul? ... Ne szóljunk-e nagy urainkról, főnemeseinkről, s kivált úri hölgyeinkről? Halld neveiket, s véred felforralja öröm és lelkesedés: mert a nevek nagyok, honiaik, beírottak a nemzet történetkönyvébe... De hallgasd beszédeiket, azon beszédeket, melyekben szívök szól, nem ünnepegy, nem fitogtatás vagy éppen gúny, hogy „a csorda megengeszteltessék“, hallgasd meg őket, elszomorodol, megszegyenülsz, elesüggedsz; mert e megvetésben rövidlátás, góg s egy jellemtelen kornak hitványsága van. Csak egy eltévedt magyar szót nem hallasz ajkaikról, ha magokban vannak. Hol itt azon kútfő, melyet nemzettisztelés vagy honszeretnek nevezhetnénk?“

Amikor ezek a sorok íródtak, nagybirtokos és középbirtokos nemesség politikai útja már különvált nálunk. Vörösmartyt mégis izgatja a kérdés, és nem tud keserü szavai ellenére sem az arisztokráciával gyökeresen szakítani. Pedig személyileg nincs hozzájuk kötve, érdekeik közt sincs azonosság. Az arisztokrácia visszahódításának csalóka képe nem a politikus, hanem a költő Vörösmarty elméjének ábrándja. Rajongó, a báj iránt oly fogékony képzelete fölkapja Széchenyi Hitel-ajánlásának gondolatát, kivált mikor látja, hogy a magyar főrendek közül éppen a Széchenyi-család nőtagjai azok, akik szorgalmasan látogatják az új magyar színház előadásait (*A színház nemtője, Az elmaradók*). Néhány keserűen korholó vers után (*A magyartalan hölgyhöz, Az úri hölgyhöz*)

születik néhány bájos allegória, művelt, de idegen hölgyek számára. Vörösmartynak irreális, éteri könnyed szépségű szimbolikája: a sok virág, madárka, szellő, anya és gyermek gyönyörtadó vonzalmának képzetei a hazafi propagandának különösen ritka, egyéni változatát alkotják meg (*Az elhagyott anya, Három rege*). Jellemző, hogy a túlnyomórészt előkelő közönségnek szánt Honderű legelső száma (1843-ban) V.-verssel indul: *A magyar hölgyekhez* — amelyben, a nagy cél érdekében, költészete minden bűbáját, minden kincsét kínálja fel előkelő olvasóinak. Nem tudni, mikor jött rá arra, hogy ábrándot kerget, hogy a magyar arisztokrácia nem gyógyul ki kozmopolitizmusából; s a magyar hazafiság csak nyer vele, ha őket kiiktatja a magyarok számából. Az előkelő „úri hölgyek“-hez szóló versek mindenestre elhallgatnak, s a kozmopolita főnemesség problémája utoljára nem közvetlenül, lírai versben, hanem történeti drámában, V. utolsó drámai alkotásában (*Czillei és a Hunyadiak*) szólal meg. 1843—44-ben, amikor a darab készült, Bécs az előbbi látszat-engedmények után újabb komplottot tervezett a magyar fejlődés ellen, nem utolsó sorban a magyar arisztokrácia közreműködésével (a reakciós fiatal arisztokraták szövetkeznek Béccsel a köznemesi reformpárt ellen): a felső és alsó tábla kibékíthetetlen ellentétét a 43—44-es országgyűlés is mindenki számára dokumentálta. Talán nem véletlen, hogy az ezidőben keletkezett Czillei-ben a cselekményt a bécsi király köré csoportosuló nagybirtokos-klikk semmitől vissza nem riadó aljas eselszövényei mozgatják, s a „paraszt“-nak csúfolt Hunyadi-köznemesi párt és a kamarilla ellentéte végül is politikai gyilkosságban robban ki. Czillei alakjára (vén, fényűző kéjenc, aki a magyarokat durváknak tartja, ócsárolja a magyar konyhát, és szakácsát mindenüvé magával viszi) V. ráfestett valamit kora elidegenedett magyar főurainak ismert vonásaiból. (Amit Hunyadi László az V. felvonásban az óriási lepkéről mond, a feudális nagybirtokos életmódjának remek jellemzése.) A darab kulcs-jelenete azonban a III. felvonásban van, amikor a gyűlésben, a király jelenlétében egy „öreg köznemes“ kifakad és tiltakozik Czillei kormányzósága ellen, akit országárulónak mond, s aztán a királyt „közénk“, a magyar köznemesek közé invitálja. Ezzel a kihangzással hallgat el az arisztokrata kozmopolitizmus témája Vörösmarty költészetében.

Ami a nemzeti sajátosságot illeti, tudjuk, hogy egyebek közt a nemzeti sajátosságok megőrzésének és kifejtésének jelszavával harcolt Széchenyi A kelet népében Kossuth ellen. Vörösmarty hozzászólásában ezt olvassuk:

„A nemzet géniusza, jelleme után indulni... szinte nagy óvakodást kíván; mert azon fölül, hogy azt felfogni s annak irányát minden körülményekben kitanulni nem könnyű; azon felül, hogy idő, helyzet, események, szomszédság, institúciók, iskolák által, mákból körülbelül a nemzetek nevelése áll, — nemesak el-, de gyakran egészen meg is változik — igen sok visszaélésekre vezethet, igen sok rossznak lehet kútfeje, ha helyes tapintatunk elbizottságában vagy rosszakarattal sajátosságokat tulajdonítunk nemzetnek, melyek nem sajátosságai, jellemet, mely nem jelleme, s ez ürügy alatt megtagadjuk tőle az alkotmány szabad levegőjét.“

A nemzeti sajátosságok Sztálin megfogalmazása szerint is hozzátartoznak a nemzetiség fogalmához. De Sztálin arra is utal, hogy milyen hiba a nemzeti elzárkózásnak az a fajtája, amikor egy nemzetnek hely-

telen, káros sajtóságait is konzerválni akarjuk. V.-nak is fő érve az, hogy a nemzeti sajtóságoknak fejlődniük kell, sőt van is idő, amikor fejleszteni, nevelni kell őket. A nemzeti sajtóságok változhatatlansága, változatlan megőrzésének követelése a reakció eszköze a fejlődés meggátlására.

Vörösmarty szatirikus műveiben most már figyelemmel lehet kísérni azt a folyamatot, amely a nemzeti sajtóságok felismerése terén végbemegy. Most élesedik meg a szeme arra, hogy különbséget tudjon tenni avult és korszerű, hasznos és káros nemzeti sajtóságok közt. Fiatal éveiben ő is hajlamos volt arra, hogy a nemzeti sajtóságok problémáját a nemesi osztály szemével nézze. Már a „régicdicsőség“-nek is van ilyen mellékértelme, idevág még a felháborodás az elfajulás, elkoreszosulás; a régi magyarsághoz való visszatérés éppen a feudális erények konzerválását is jelentené. A negyvenes évek V.-jának politikai gondolkodásában már nincs szó visszatérésről. Nem regenerációt követel, hanem teljes társadalmi átalakulást.

Patriotizmusa kialakulásának erre a szakaszára világítanak rá nagy politikai satírái, amelyek éppen ezidőtájt (1841-től fogva) keletkeznek. *Az unalomhoz* (1841) költői szempontból is figyelemreméltó, mert azt mutatja, hogy V. visszatért a közösségi eszmétől áthatott költők alkotásmódjához: típusokban gondolkodik, nem egyéni bizarrságokat hoz felszínre. A vers tartalmilag már az egész magyar uralkodóosztály gyilkos satírája. Mindenki unatkozik itten, ez pedig annyit jelent, hogy az egész magyar élet negatívumon épül fel: minden magasabb, nemesebb élettartalom kizárásán. A magyar társadalom hitványságokkal tölti meg az életét, a vidéki vadászgató-pipázó nemes éppenúgy, mint a „hiú fényt“ rejtő szobák gazdag polgárai. S ez a társadalom nem is patrióta:

...érdektelen
Nézik a hazát,
S nyugton veszni hagynák
Legnagyobb fiát;
Kiknek embertársok
Jajja pusztá hang,
Melyre nem csendül meg
Lelkükben harang...

A hazafi-érzés kiveszése a legsúlyosabb vád, amelyet Vörösmarty az egész hivatalos magyar társadalom ellen emel.

A sors és a magyar ember (1845) megint a típusalkotó költői eljárás remeke, s a vers maga éppen a hagyományos „nemzeti sajtóságok“ paródiája. Párducos Árpád daliás utódaiból „ócska honfi“ lett, akiben furcsa egyvelegben olvad össze parlagiság és kozmopolitizmus:

A sors-üldözte fajnak
A tudomány is árt:
Korcsa lett mint az öszvér,
Hazája ellen párt.

És már tanult, tudott is,
Sok tarkát és keselyt:
Elméje, szíve, nyelve
Külföld után delejt...

„Könyvet csinálni szégyen, hol kutyaőr a kincs.“

E fonalat folytatja tovább még két remek szatira: *Mit csinálunk?* (1844), *Mi baj?* (1847). Mindkettő a nemzeti sajtóságok seregszem éje, a gúny mellett néhány éles vágással: „Szabadságod dicső, de magtalan“; ez a vád éppen a nemzeti sajtóságként tisztelt rendi alkotmány ellen szól. Vörösmarty újból pártos költő lett, harcosabb, mint ifjú éveiben, mert most minden erejét az elavult ellen, a keletkező új érdekében állítja harcba.

* * *

A negyvenes években éri el patriotizmusa teljes, tudatos kibontakozását. Irányvonalát azok az eszmék határozzák meg, amelyek az említett harcok során megszülettek. Újtípusú hazafi-érzésről van itt szó, amelynek kialakításaért Vörösmarty hatalmas költői szelleméig tartó küzdelmet folytat. A probléma ez: ledönteni azokat a korlátokat, amelyeket a teljes nemzeti érzés elé egy fejlődésében századok óta megmerevedett osztály állított, s kitágítani ezt az érzést úgy, hogy valóban mindent képes legyen magába foglalni, ami a nemzetet teszi. Ezért küzd Vörösmarty, az egyetemes részvét, az egész világot átfigó kozmikus fantázia költője. Küzdelme a korviszonyok között döntő jelentőségű, még ha nem jutott is el a végső megoldáshoz. A feladattal ő is tisztában van; mutatja a 43-ban készült döntő érdekességű vers: *A hazafi*.

Látogató ha keres, mondjátok, nem vagyok itt benn:
Lelkem a kedves hon messze határra szállt.
S tartja ölelve hegyét, völgyét és síkjait, és az
Országos folyamon tengerek árjaig ér.
Fölhat a trón kebelébe szilárd, hűségtelei gonddal,
Munkás szánat közt a kalibákba benéz.
És megnyílnak előtte az elmúlt századok évi,
S ami jövődőt a végzetek árnya takar...

Ez a vers még csak a tendenciát mutatja, de nem az igazi eredményt is. Hiszen már a korábban (1840) keletkezett Guttenberg-émlékversben is kifejezésre jutott az a meggyőződés, hogy az újkor patriotizmusának nem szabad megállania az országhatárokon. Hogy az éj kifáradjon, hazug álmok papjai szűnjenek, a kard kihulljon az erőszak durva kezéből: ez az egész emberiség ügye, és elszigetelten, egy-egy országra korlátozottan nem oldható meg. Ebben (*A Guttenberg-albuma*) már ott sejlik a kizsákmányoltak, a „nyomorú pór nép“, az áltudományyal elbutítottak és karddal fékentartottak nemzetfeletti szolidaritásának lehetősége.

A két téma: hogy a nemesség egymagában nem lehet a hazafi-érzés alapja és hogy az igazi hazafiság a világ elnyomottjainak testvérisége felé törekszik, a negyvenes években állandóan új, meg új kifejezést keres V. költészetében. *A vashámor* a pór eke dicséretével, a lengyel tárgyú versek (*Az élő szobor, Az elveszett ország*), a gyenge és erős szövetségét hirdető *Liszt-óda, A honszeretet*:

Nemcsak dicsőké a haza,
A munkás pór, szegény
Bár észrevétlen, dolgozik
A hon derületén...

— ez utóbbi vers egyébként igen szépen utal a béke veszélyeire is, ha az renyhéséget és munkátlanságot jelent:

Necsak veszélyben légy serény,
A béke vézsesebb,
S melyet vág álmos népeken.
Gyógyíthatlanb a seb...

vagy az *Egy politikus költőhöz* c. epigramm-sorozat, amely megint szóváteszi a négereket, akikért „sok tiszta kebel küzd“, s amely teljes jogkiterjesztést követel, — szóval mindezek a versek jelei annak, hogyan küzd Vörösmarty hazafi-eszméinek tudásításáért.

Legerősebb lehetett ez a küzdelem a végzetes 1846-os esztendőben, a lengyel parasztfelkelés évében. Két nagy vers a visszhang: *Az emberek*, és az *Országháza*. Témájuk, hangjuk különbözősége ellenére is közös az alapjuk. *Az emberek* megdöbbenő képsorozat a világtörténelemről, de a költő a világtörténetet már alulról, a szenvedők, a végtelen nyomorba taszítottak szemével is tudja nézni, akikhez a történelmi „atyái“-nak, a dicsőeknek, a törvények, a gazdagságnak a fénye nem jut le s akik minden fordulaton, minden változáson csak vesztenek, csak nyomoruk nagyobbodik. A „nincsen remény“ bénító érzése természetesen nem ebből a látásból fakad. Galiciában parasztfelkelés tört ki, s e miatt elbukott a lengyel nemesség függetlenségi harca. Vörösmarty arra dűbben rá, hogy a magyar köznemesi mozgalmat ugyanilyen tragikus ellentmondás terheli. — Az *Országháza* még világosabban alkalmazza ezt a szemléletet magyar viszonylatban. Megmérhetetlen jelentőségű az, hogy Vörösmarty itt, szakítva évszázadok megrögzöttségével, a haza mivoltát alulról, a jobbágyok felől értelmezi. A felső réteg még felül van, de — ahogy a költő látja: csak „ura s rabja millióknak, kik gyűlölnek és dacolnak“, s ezek a milliók a haza „nevét rút ferdítésben ismerik csak átokképen“. „Neve szégyen, neve átok, ezzé lett magyar hazátok.“ Innen már csak egy lépés volna hátra: az, hogy a mindent oly élesen látó költő a nemességet, amint megérdemli, végleg ki is rekessze a nemzet köréből, s a hazában a dolgozó nép hazáját lássa. Ezt a lépést V. mégsem tudta megtenni. Itt valóban teljesen érvényesültek származásának, multjának korlátai. Ez a lépés Petőfire és barátaira várt. Közben, még vázlatos áttekintésben sem szabad mellőznünk azt, hogy V. hazafiságának egy harmadik eleme gyanánt szintén soha el nem hallgat az az eszme, amelyből fiatalkora politikai ihletet merített: a függetlenség gondolata. Egyebek közt *Az ifjú költő* c. vers, mintegy önvallomásként utal erre: (1842)

Hazámat gyermekül
Dicsőnek álmodám...
Most látom rongyait,
Félig gyógyult sebet,
A megkötött kezek
És szózat szégyenét...

Ennek az új patriotizmusnak költői szempontból legszebb, egyébként is legteljesebb összefoglalása a *Gondolatok a könyvtárban*. Ismeretes, hogy a vers első részében V. kétségbevonja az egész emberi kultúra értékét. Tévedés volna ebből egyszerűen csak „pesszimizmust“ olvasni ki. V. kétségbeesik, hazugnak érez minden emberi kultúrát, de

azért, mert ezt a kultúrát megint alulról, a társadalom kitaszítottjainak szemszögéből értékeli. Amit addig kultúrájának neveztek, csak a fejsőbb osztályok alkotása, amely egyáltalán nem érintette, nem tudta még csak csökkenteni sem a „rongyos ember“ nyomorát és szenvedéseit. Milliók jelennek meg együtt, egységesen a költő képzetében, „örvény nyomorban, vég nélkül kerengők“, de a nyomor internacionáléja mellett már feltűnik vigasztaló megoldásként egy másik egyetemes emberi tábor is: a megtisztult „nyers fajok“, akik egymást „szívben átkarolják“, a „legalsó pór“ millióinak testvérisége, amelyből még a gőgös áldemokratáktól elnyomott feketéknek sem szabad kimaradniuk. Ebben a versben jár legközelebb Vörösmarty az igazi hazaszeretethez, amely magában foglalja a dolgozók nemzetköziségét is:

Hogy a legalsó pór is kunyhájában
Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
Testvérim vannak, számos milliók;
Én védem őket, ők megvédnek engem.
Nem félek téled, sors, bármit akarsz.

De nem engedi elfeledni azt sem, hogy ez a nemzetköziség: felszabadult nemzetek dolgozóinak közössége. A szellemharcot, a férfimunkát, amely egy új kort hoz az emberiségre, elsősorban saját nemzetünkön belül kell megharcolni.

Mi dolgunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbékért,

s ennek a küzdelemnek legméltóbb, legidőszerűbb célja: egy nemzetet, a mi nemzetünket kivívni a mély süllyedésből. Így olvad össze V. patriotizmusában a hazafi alkotó munkája a dolgozó embermilliók harcosszereplésének ideáljával. Ennek a hazafiságnak méltó megnyilatkozása volt az, amikor Vörösmarty 1848-ban eljutott a forradalom szükségességének felismeréséig, a forradalomhoz szegődött és kitartott mellette — rendületlenül a végső összeomlásán túl is.

* * *

Hogyan állta ki ez az új patriotizmus a 49-es katasztrófa próbáját?

Az első feljajdulás: Mi a világ nekem, ha nincs hazám? A mérhetetlen veszteség érthetővé teszi, hogy egyelőre minden távolabbi perspektíva összecsukódik:

Kivánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig.

De az *Előszó*, a magyar szabadságharc bukásának ez a grandiózus képe, már mutatja az újabb eszmélést, a szűk perspektíva szakadozását. Vörösmarty mítoszalkotó képzelete hatalmas, kozmikus katasztrófa látomásává növeli meg a szabadságharcot: a kitört vihar egész világra szólt, nyomában üressé vált a föld. A költői képzet, az arányok megnövelésével, az egyetemesség sugalmazásával már sejti, hogy az, ami történt, nemcsak magyar ügy volt, a bukás nem egyetlen nemzetet érintett.

Az egykor kialakult patrióta-érzés újbóli megtalálásának nagy verse V. utolsó befejezett alkotása: *A vén cigány*. A vers a krimi háború-keltette feszült nyugtalanságban jött létre, de éppen azok ellen szól, akik ezt a háborút, s vele a szabadság ügyét is le akarják szűkíteni csak magyar ügyé. Ő maga is vívódik. Borzalommal tölti el a háború, amelynek arányait képzelete megint világkatasztrófává növeli. Megint urrá lesz lelkén fiatakorának végzet-hite: a Kainok átkától, a Prometheusokat leláncoló erőszaktól nincs szabadulás. Jól értsük meg ezt a mitizáló beszédet: a nagyhatalmak: nyílt zsarnokok és demokráciát színlelő óvatos hódítók háborúja megint rátereli V. figyelmét arra, hogy az egész földön egyetlen elnyomás van, a haladásnak egyetlen, de az egész világra kiterjedő ellensége van, s addig nincs szabadulás, addig nem jöhet el az „új világ“, amíg egy egyetlen emberi „vihár“ az egész földet ettől az ellenségtől meg nem tisztítja. Nem elég a magyar felszabadulás ünnepét várunk, ünnep csak egy lesz igazi, de az az egész világnak fog szólni. Ennek az ünnepnek a várása, az egész világ elnyomottjaival együttérző magyar patriotizmus jegyében: ez Vörösmartynek, a költőnek utolsó szava.

* * *

Egy olyan kor távlatából, amely Vörösmarty nemzedékének legjobb vágyait már megvalósította, visszatekintve Vörösmarty korára, azt kell megállapítanunk, hogy abban az időben nehéz volt jó hazafinak lenni. A bécsi hatalom nemcsak fenyegetett, hanem csábított is; elsatnyult magyar főurak példája terjesztette a kozmopolitizmust; a haladás irányában dolgozó nemesi osztály maga is megoszlott, s Kőlcseyvel együtt bizonyára többen is érezték azt a tragikus választatot, amelyről Révai József tanulmánya beszél. A perspektívtalanság, reménytelenség sokszor vetett árnyat legjobb hazafiaiink lelkére is. Ebben a küzdelmes korban, ilyen ellentétek összecsapása közepette alakult ki Vörösmarty hazafias érzése. S az ő jelszava: rendületlenül — útmutatónak bizonyult a csábítások, fenyegetések, megalkuvások útvesztőjében.

Ma már teljesen világosak azok a frontok, amelyeken a hazafiságnak harcolnia kell. A dolgozók nemzetközi szolidaritása ma már nem költői sejtélem, hanem diadalmas valóság. A népelnyomó osztályok hatalma a Föld jelentős részén meg van törve, meg van semmisítve. És mégis, bármennyit haladtunk a reformkorhoz képest, mégis szükségünk van ma Vörösmarty hazafiságának útmutatására. Az igazi patriotizmus ellenségei, amelyeknek galád munkáját Vörösmarty ostorozta, még ma sincsenek teljesen megsemmisítve. A kozmopolitizmus lidérces szelleme ma is él még, legfeljebb nem magyar arisztokraták terjesztik, hanem az imperialista államok lezüllött ügynökei. A „jó mulatság“, a „férfimunka“, a béke munkája ma sem akadálytalan; „népszaroló dúrok“, „hazug álmok papjai“ ma még elszántabbak, mint Vörösmarty korában, s nem riadnak vissza egy világot pusztító vihar felidézésétől.

Több mint száz év távlatából hallgassunk ma is Vörösmarty szavára. „A velünk legközelebb érintkező nyugot, alacsony, ferde, szellem- és szabadságtalan műveltségéből csak keveset nyujthatott, de mel-

lette igen sokat, mi ártalmunkra volt; szellemi, erkölcsi s nemzeti elfajulást s a legmesteribb kézzel táplált egyenlenséget.“ Ezt Vörösmarty 1848 májusában írta egyik hírlapi cikkében, s amit mond, hatványozottan áll, s ezért irányvonalunk kell, hogy legyen az egész nyugat elleni magatartásunkban, a polgári kozmopolitizmus kiirtásáért folytatott mai harcunkban. S Vörösmarty irányt mutat abban is, hogyan kell a béke elleni nemzetközi összeesküvést leküzdenünk:

A verseny nyílt, a nemzet él,
Ha egy jobb tagja sem henyel,
Jut ember és kéz, munka, vér;
Mi volna az, mit el nem ér?

Szívleljük meg azokat a gyönyörű sorokat, amelyekben Vörösmarty a békés építőmunkát lefesti: küzdjön a kéz, lángoljon a gondos ész, reméljen a szív, s ha így építünk tovább „rendületlenül“, „a béke, izzadt homlokát törölvén“, meghozza majd hazánknek s a világ minden dolgozó népének „a legszebb jutalmat, az emberüdvöt, melyért fáradott“.